

УДК 342.1

Леоненко І.В., здобувач кафедри
кримінального процесу НАВС

Процесуальний статус особи, яка звільняється від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених Особливою частиною Кримінального кодексу України

В статті робиться спроба визначити процесуальний статус особи, яка підлягає звільненню від кримінальної відповідальності у спеціально передбачених Особливою частиною КК України випадках.

Ключові слова: звільнення від кримінальної відповідальності, спеціальні підстави, прокурор, клопотання, підозрюваний, обвинувачений.

В статье делается попытка определить процессуальный статус лица, которое подлежит освобождению от уголовной ответственности по специальным основаниям, предусмотренным Особенной частью УК Украины.

Ключевые слова: освобождение от уголовной ответственности, специальные основания, прокурор, ходатайство, подозреваемый, обвиняемый.

In the article an attempt is made to determine the procedural status of a person, which shall be released from criminal responsibility on the special grounds stipulated by the Special part of the criminal code of Ukraine.

Key words: release from criminal liability, special grounds, the Prosecutor, the application, the suspect, the accused.

Постановка проблеми. Сучасні міжнародно-правові стандарти захисту прав людини передбачають відмову від винятково репресивної реакції держави на скоєний злочин.

Суттєвим кроком у цьому напрямку стало прийняття 13 квітня 2013 р. нового Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК), однією з новел якого стало виділення інституту звільнення від кримінальної відповідальності в окрему структурну частину чинного КПК. До того ж передбачено загальний порядок звільнення від кримінальної відповідальності як за не реабілітуючими підставами, передбаченими Загальною частиною Кримінального кодексу України (далі – КК), так і у спеціальних випадках, що містяться в Особливій частині КК (далі – спеціальні випадки). Натомість, на думку автора, в чинному кримінальному процесуальному законі відсутнє чітке розуміння процесуального статусу особи, яка звільняється від кримінальної відповідальності у спеціальних випадках.

Мета даного дослідження полягає у визначенні процесуального статусу особи до та після звільнення її від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених Особливою частиною КК України.

Виклад основного матеріалу. *Правовий статус особи* – це система закріплених у нормативно-правових актах і гарантованих державою прав, свобод, обов'язків, відповідальності, відповідно до яких індивід як суб'єкт права координує своє поведінку в суспільстві [1].

Для кожної галузі права характерний свій правовий (галузевий) статус. Натомість однаковим для всіх галузевих правових статусів є те, що всі вони закріплюють певні межі можливої та належної поведінки особи, її особливі права та обов'язки.

Під *кримінально-процесуальним статусом особи* слід розуміти сукупність врегульованих кримінально-процесуальними нормами прав і обов'язків всіх учасників кримінального провадження.

Чинний КПК визначає особу, яка підлягає звільненню від кримінальної відповідальності, як в якості *підозрюваного* – у разі надходження до суду клопотання прокурора про звільнення особи від кримінальної відповідальності (ч. 2 ст. 286 КПК), так і в якості *обвинуваченого* – у разі надходження до суду кримінального провадження з обвинувальним актом (ч. 4 ст. 286 КПК).

У ст. 288 КПК вказується, що у випадку встановлення підстав, передбачених законом України про кримінальну відповідальність, суд, з'ясувавши думку потерпілого щодо можливості звільнення *підозрюваного, обвинуваченого* від кримінальної відповідальності, своєю ухвалою закриває кримінальне провадження та звільняє *підозрюваного, обвинуваченого* від кримінальної відповідальності.

Така позиція законодавця з одного боку видається цілком логічною, оскільки відповідно до ч. 1 ст. 42 КПК підозрюваним є особа, якій у порядку, передбаченому цим Кодексом, повідомлено про підозру, або особа яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення. Відповідно до ч. 2 цієї статті обвинуваченим є особа, обвинувальний акт щодо якої передано до суду. З іншого боку така позиція суперечить більшості існуючих наукових поглядів, в тому числі щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності за спеціальними підставами.

В Особливій частині КК міститься вичерпний перелік спеціальних випадків (ч. 2 ст. 111, ч. 2 ст. 114, ч. 3 ст. 175, ч. 4 ст. 212, ч. 4 ст. 212-1, ч. 2 ст. 255, ч. 2 ст. 258-3, ч. 4 ст. 258-5, ч. 6 ст. 260, ч. 3 ст. 263, ч. 4 ст. 289, ч. 4 ст. 307, ч. 4 ст. 309, ч. 4 ст. 311, ч. 5 ст. 321, ч. 4 ст. 321-1, ч. 5 ст. 368-3, ч. 5 ст. 368-4, ч. 6 ст. 369, ч. 4 ст. 401), за наявності яких держава в особі суду зобов'язана звільнити особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, від негативних кримінально-правових наслідків. При цьому для того, щоб застосування такого звільнення було законним, необхідне обов'язкове встановлення того, що саме особа вчинила саме кримінальне правопорушення. Справедливим та правильним в такому разі видається твердження науковців М. П. Карпушина та В. І. Курляндського, що «звільнення від кримінальної відповідальності, з якої б підстави і ким би воно не проводилося, означає *визнання особи винною*» [2, с. 216]. Цієї ж позиції дотримуються, зокрема, такі вчені, як Ю. В. Баулін [3, с. 45], В. С. Єгоров [4, с. 50], О. О. Житний [5, с. 27], С. Г. Келіна [6, с. 7], О. В. Наден [7, с. 34], Ю. М. Ткачевський [8, с. 190], О. П. Чугаєв [9, с. 7] тощо. Даний підхід науковців видається цілком правильним, оскільки предметом судового розгляду являється саме «обвинувачення» у скоєнні кримінального правопорушення, яке було сформульоване під час досудового розслідування та яке підтримується прокурором під час судового розгляду.

Отже, необхідною передумовою звільнення особи від кримінальної відповідальності у спеціальних випадках є вчинення нею суспільно небезпечного діяння, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК. Під час проведення досудового розслідування обов'язок доказування обставин, які свідчать про причетність особи до вчинення відповідного злочинного діяння, покладається в тому числі й на прокурора (ст. 92 КПК). Крім цього не слід забувати, що прокурор відповідно до чинного КПК є стороною обвинувачення і всі його процесуальні документи, якими він закінчує досудове розслідування та разом з якими направляє кримінальне провадження до суду мають обвинувальний ухил. Не є виключенням в даному випадку й клопотання прокурора про звільнення особи від кримінальної відповідальності.

У клопотанні прокурора про звільнення від кримінальної відповідальності серед іншого вказуються: фактичні обставини кримінального правопорушення; розмір шкоди,

звданої кримінальним правопорушенням та відомості про її відшкодування; докази, які підтверджують факт вчинення особою кримінального правопорушення (п. п. 4 – 6 ст. 287 КПК).

Таким чином, оскільки в клопотанні про звільнення особи від кримінальної відповідальності міститься *твердження* про вчинення особою діяння, передбаченого відповідного Особливою частиною КК, то за своїм змістом та юридичною значимістю воно являється аналогічним іншим процесуальним документам, які складаються слідчим, прокурором при закінченні досудового розслідування, а саме – обвинувальному акту, клопотанню про застосування до особи примусових заходів медичного або виховного характеру. А тому особу, яка підлягає звільненню від кримінальної відповідальності у спеціальних випадках аж ніяк, на думку автора, не можна вважати підозрюваною на стадії судового розгляду.

Подібної точки зору дотримується й більшість практичних працівників. Так, з результатів опитування 146 слідчих органів внутрішніх справ з різних областей України виходить, що 60% респондентів вважають, що особа, яка підлягає звільненню від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених Особливою частиною КК, має процесуальний статус підозрюваного тільки на стадії досудового розслідування. Після направлення до суду клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності така особа набуває процесуального статусу обвинуваченого. Лише 15% респондентів вважають особу, яка звільняється від кримінальної відповідальності у вказаних випадках свідком, 12% - підозрюваним та 3% - обвинуваченим на всіх стадіях кримінального провадження. Решті 10% опитаних важко надати такій особі якогось певного процесуального статусу.

До того ж, виходячи з аналізу 200 судових рішень, винесених судами першої інстанції у період з 2010 р. по 2012 р. особа, щодо якої судом вирішувалося питання про звільнення її від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених Особливою частиною КК, у 54% випадків мала процесуальний статус підсудного, у 42% випадках – обвинуваченого та лише у 3% випадків – підозрюваного. В 2013 р. з прийняттям нового КПК, дані показники значно змінилися. Так, у 36% кримінальних проваджень, що направлялися прокурором до суду з клопотаннями про звільнення від кримінальної відповідальності, особи щодо яких вирішувалося таке питання, мали процесуальний статус обвинувачених та у 64% (!) - підозрюваних. Як бачимо, намічається тенденція до остаточного закріплення за особою, яка підлягає звільненню від кримінальної відповідальності, процесуального статусу *підозрюваного*, що на нашу думку є неправильним з розглянутих вище міркувань.

Слід відзначити, що у кримінально-процесуальному законодавстві зовсім не визначений статус особи, звільненої від кримінальної відповідальності. Отже, якогось статусу набуває особа після звільнення судом від кримінальної відповідальності?

З одного боку, після звільнення особи від кримінальної відповідальності припиняються кримінально-правові відносини між цією особою та державою (особа не зазнає державного осуду та негативних кримінально-правових наслідків, тобто вважається такою що не має судимості), з іншого боку – ця особа визнала свою вину у вчиненні суспільно небезпечного діяння та її винуватість доведено зібраними під час провадження досудового розслідування доказами.

Вважати особу, яку було звільнено від кримінальної відповідальності виправданою або засудженою не видається можливим, оскільки відповідно до ст. 43 КПК України:

а) *виправданий* – це обвинувачений, виправдувальний вирок суду щодо якого набрав законної сили; б) *засуджений* – це обвинувачений, обвинувальний вирок суду щодо якого набрав законної сили.

Звільненню ж від кримінальної відповідальності у вказаних вище випадках підлягає особа за наявності в її поведінці позитивних постзлочинних дій, передбачених деякими статтями Особливої частини КК, але до винесення судом обвинувального вироку.

Про виправдувальний вирок взагалі мова не йдеться, оскільки спеціальні випадки, передбачені Особливою частиною КК, слід застосовувати лише тоді, коли вина особи у вчиненні таких протиправних діянь повністю доведена. Особа, яка звертається з відповідною заявою до органів державної влади, вже вчинила протиправне діяння, в якому містяться всі ознаки складу кримінального правопорушення. Тому законодавець не виводить вчинене діяння за рамки суспільно небезпечного, а тільки звільняє особу від кримінальної відповідальності у зв'язку з наявністю певних умов, передбачених чинним кримінальним законодавством. У зв'язку з цим, випадки закриття кримінального провадження, передбачені Особливою частиною КК, слід вважати такими, що не дають права на реабілітацію особи [11, с. 556].

Звідси виходить, що особу, яку було звільнено від кримінальної відповідальності, з моменту винесення судом відповідної ухвали до моменту набрання даним рішенням законної сили, слід вважати обвинуваченою. За загальним правилом, моментом набрання законної сили рішення суду вважається закінчення строку оскарження його в апеляційному порядку. Отже, на відповідній стадії судового провадження звільнений від кримінальної відповідальності має права обвинуваченого, передбачені ст. 42 КПК. Чи означає це, що процесуальний статус обвинуваченого є базовим для процесуального статусу звільненого від кримінальної відповідальності у подальших стадіях судового провадження, які пов'язані з переглядом судових рішень? Наприклад, у ст. 393 КПК України вказується, що *право на апеляційне оскарження* мають, зокрема: 1) *обвинувачений*, стосовно якого ухвалено обвинувальний вирок, його законний представник чи захисник; 2) *обвинувачений*, стосовно якого ухвалено виправдувальний вирок, його законний представник чи захисник. Натомість у ст. 425 КПК України вказано, що право на касаційне оскарження судових рішень мають *засуджений та виправданий*. Виявляється не завжди процесуальний статус обвинуваченого є базовим у подальших стадіях судового провадження, зокрема у касаційному провадженні. Під час перегляду судових рішень у суді касаційної інстанції щодо мотивів і підстав звільнення від кримінальної відповідальності само по собі напрошується надання особі, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, окремого процесуального статусу звільненого від кримінальної відповідальності.

Правильність даної позиції підтверджується також результатами опитування суддів, прокурорів та слідчих органів внутрішніх справ, відповідно до яких на користь того, щоб надати особі, яку було звільнено від кримінальної відповідальності процесуального статусу «звільненого від кримінальної відповідальності» висловились 80 % респондентів.

Цілком логічним звідси постає питання чи можна вважати статус особи, звільненої від кримінальної відповідальності, процесуальним? Видається, що неможна, оскільки в чинному КПК такий статус не закріплений в жодній кримінально-процесуальній нормі. Дійсно, з моменту набрання законної сили ухвалою про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності припиняються

кримінально-правові відносини між цією особою та державою, так само як приймається і саме кримінальне провадження. Але, водночас, це не позбавляє права цю особу переглянути таке судове рішення за нововиявленими обставинами (наприклад, при виявленні реабілітуючих обставин) в порядку, передбаченому ст. ст. 459 – 467 КПК. А отже закріплення процесуального статусу *звільненого від кримінальної відповідальності*, на думку автора, є необхідним.

Необхідно відмітити, що в КПК України 1960 р. було відсутнє визначення процесуального статусу засудженого та виправданого. Вони лише згадувались у деяких статтях попереднього КПК, зокрема, у ст. ст. 344, 347, 384 тощо. Як бачимо, в чинному КПК ці обидва статуси навіть виділені в окрему кримінально-процесуальну норму. Таке рішення законодавця є цілком правильним, але логічно було б доповнити ст. 43 КПК також і визначенням статусу особи, звільненої від кримінальної відповідальності.

Таким чином, *процесуальний статус особи, яка звільняється від кримінальної відповідальності* – це сукупність її прав та обов'язків, які виникають з моменту притягнення її до кримінальної відповідальності до моменту набрання законної сили ухвалою про закриття кримінального провадження та звільнення її від кримінальної відповідальності.

Зважаючи на вищевикладене, пропонується внести до Кримінального процесуального кодексу України такі зміни:

1) пункт 19 частини першої статті 3 після слова *«виправданий»* доповнити словосполученням *«звільнений від кримінальної відповідальності»*.

2) назву статті 43 після слова *«засуджений»* доповнити словосполученням *«звільнений від кримінальної відповідальності»*;

3) статтю 43 після частини другої доповнити частиною третьою такого змісту:

3. Звільненим від кримінальної відповідальності у кримінальному провадженні є обвинувачений, ухвала суду про закриття кримінального провадження та звільнення від кримінальної відповідальності щодо якого набрала законної сили

4) частину 3 статті 43 після слова *«засуджений»* доповнити словосполученням *«звільнений від кримінальної відповідальності»*;

5) у частині другій статті 288 слово *«підозрюваного»* замінити на слово *«обвинуваченого»*;

6) у частині третій статті 288 слово *«підозрюваного»* замінити на слово *«обвинуваченого»*;

7) частину першу статті 393 після пункту другого доповнити пунктом третім такого змісту:

«3) обвинувачений, стосовно якого ухвалено рішення про закриття кримінальної справи та звільнення від кримінальної відповідальності, його захисник – в частині мотивів і підстав звільнення від кримінальної відповідальності»;

8) частину першу статті 425 після пункту другого доповнити пунктом третім такого змісту:

«3) звільнений від кримінальної відповідальності, його захисник – в частині мотивів і підстав звільнення від кримінальної відповідальності».

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що вважати особу, яка підлягає звільненню від кримінальної відповідальності за спеціальними підставами, підозрюваним у вчиненні кримінального правопорушення було б доцільним, якщо б

правом на закриття кримінального провадження та звільнення цієї особи від кримінальної відповідальності був наділений слідчий або прокурор на стадії досудового розслідування. Враховуючи ж положення ст. 62 Конституції України, яка закріплює право на визнання особи винною у вчиненні злочину виключно за судом (визнання особи винною – необхідна передумова при звільненні від кримінальної відповідальності), такий порядок видається неможливим. Таким чином, під час досудового розслідування у кримінальному провадженні особа, яка підлягає звільненню від кримінальної відповідальності перебуває у статусі підозрюваного. Після складання відповідного клопотання та направлення його до суду особа набуває статусу обвинуваченого. З набранням судовою ухвалою про закриття кримінального провадження та звільнення від кримінальної відповідальності законної сили особі необхідно надати процесуальний статус звільненого від кримінальної відповідальності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Теорія держави і права. Скакун О.Ф. [електронний ресурс]: URL: <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/33/16/> (дата звернення 24.03.2013 р.).
2. Карлушин М.П., Курляндский В.И. Уголовная ответственность и состав преступления. – М., 1974. – 229 с.
3. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності: Монографія. – К.: Атіка, 2004. – 296 с.
4. Егоров В.С. Теоретические вопросы освобождения от уголовной ответственности. – М., 2002. – 278 с.
5. Житний О.О. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям: Монографія / МВС України. НУВС. – Харків: НУВС, 2004. – 151 с.
6. Келина С.Г. Теоретические вопросы освобождения от уголовной ответственности. – М.: Наука, 1974. – 232 с.
7. Наден О.В. Спеціальні види звільнення особи від кримінальної відповідальності за злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. – Х.: Право, 2003. – 224 с.
8. Ткачевский Ю. М. Освобождение от уголовной ответственности // Курс уголовного права. Общая часть. В 2-х т. Т. 2. Учение о наказании. – М., 1999. – 200 с.
9. Чугаев А.П. Индивидуализация ответственности за преступления и ее особенности по делам несовершеннолетних. – Краснодар, 1979. – 96 с.
10. Крет Г. Р. Порядок закриття кримінальних справ за наявності підстав, передбачених нормами Особливої частини КК України // Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск № 37. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2007. – 748 с.

